

УДК 159.93

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ПОЧУТТЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Цавалюк Т.О.

науковий кореспондент Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України (м. Хмельницький)

У статті розкривається сутність поняття «інтелектуальні почуття», проводиться теоретико-методологічне дослідження особливостей інтелектуальних почуттів молодших школярів. Інтелектуальні почуття і процеси пізнання органічно пов'язані і взаємно обумовлюють один одного. Виникаючи у зв'язку з розумовою діяльністю, інтелектуальні почуття накладають певний відбиток і на самі інтелектуальні процеси.

Ключові слова: емоції, інтелектуальні почуття, молодші школярі, переживання.

Мета статті: дослідження теоретико-методологічних особливостей інтелектуальних почуттів молодших школярів.

Об'єкти статті: інтелектуальні почуття молодших школярів.

Предмет статті: теоретико-методологічні особливості інтелектуальних почуттів молодших школярів.

Завдання статті:

1. Розкриття суті поняття «інтелектуальні почуття»;
2. Проведення теоретико-методологічного дослідження особливостей інтелектуальних почуттів молодших школярів;
3. Узагальнення результатів теоретичного дослідження та написання висновків.

Почуття-найбільш стійкі переживання людини, що виникають при задоволенні або незадоволенні соціальних потреб (любов, гордість, ненависть, світоглядні почуття, тощо.). Відчуття людини обумовлюються її взаєминами з іншими людьми; вони регулюються вдачами і звичаями суспільства. Процес формування відчуттів людини нерозривно пов'язаний зі всім процесом становлення його внутрішнього світу. В процесі індивідуального розвитку відчуття з'являються пізніше за ситуативні емоції. Предметами відчуттів стають, перш за все, ті явища і умови, які значимі для людини і тому сприймаються емоційно.

Виникаючи як результат узагальнення емоційного досвіду, відчуття стають провідними утвореннями емоційної сфери людини і починають визначати динаміку і зміст ситуативних емоцій. Ще одна сторона проявів відчуттів людини – розрізнення їх модальності, якості переживання. Найбільш повно цей аспект емоційного життя людини представлений в теорії диференціальних емоцій, розробленій американським психологом Д. Ізардом. Він виділив десять фундаментальних емоцій: інтерес-збудження, радість, здивування, горе-страждання, гнів-лють, відраза, зневага, страх-жах, сором-соромливість, провина-розкаяння. Перші три емоції К. Ізард відносить до позитивних, останні сім – до негативних. Інтерес-збудження – найбільш часто випробовувана позитивна емоція; вона є виключно важливим виглядом мотивації в розвитку навиків, знань, мислення.

Радість – це відчуття, яке виникає при реалізації своїх можливостей. Перешкоди до самореалізації є перешкодами для появи радості. Радість, проте, може і не бути прямим результатом думок і дій, направлених на досягнення життєвих цілей. З релігійної точки зору радість – вища мудрість. Здивування – скороминуща емоція; воно швидко настає і швидко проходить. На відміну від інших емоцій, здивування не мотивує поведінку протягом довгого часу.

Інтерес – це єдина мотивація, яка може підтримувати повсякденну роботу нормальним чином. Інтерес-збудження – це відчуття захвату, цікавість. У людини, що відчуває емоцію інтересу, виникає бажання досліджувати, втрутитися, розширити свій досвід; підійти по-новому до особи або об'єкту, що збудив інтерес. При інтенсивному інтересі або збудженні людина відчуває себе натхненною і жвавою.

Предметами відчуттів стають, перш за все, ті явища і умови, які значимі для людини і тому сприймаються емоційно. Виникаючи як результат узагальнення емоційного досвіду,

відчуття стають провідними утвореннями емоційної сфери людини і починають визначати динаміку і зміст ситуативних емоцій. Ще одна сторона проявів відчуттів людини – розрізнення їх модальності, якості переживання.

Відмінними рисами почуттів є їх усвідомленість, предметність і узагальненість. Як ми вже відзначили, людина не тільки пізнає дійсність у процесах сприйняття, пам'яті, уяви та мислення, але разом з тим відчуває по відношенню до них ті чи інші почуття. Джерелом таких внутрішньо-особистісних відносин є діяльність і спілкування у яких воно виникає. Почуттям називають і патріотизм, багато в чому визначальний позиції людини.

З одного боку переживане почуття виступає як особливе, випробовуване суб'єктом психічного стану, де сприйняття і розуміння чого-небудь, знання про що-небудь виступає в єдності з особистим ставленням до того процесу який сприймається. Разом з тим переживання почуття є психічним процесом, що має свою динаміку, поточним і мінливим. Зокрема, переживати тяжкість втрати близької людини означає здійснювати активне переосмислення свого місця в житті, яке змінилося після непоправної втрати, переоцінити життєві цінності, знаходити в собі сили для подолання критичної ситуації тощо. Бурхливо протікаючий таким чином емоційний процес, своїм підсумком має деяку збалансованість позитивних і негативних оцінок самої ситуації втрати і себе в цій ситуації. Отже, переживання пов'язано з об'єктивною необхідністю перенести ситуацію, що стала критичною, витримати її, витерпіти, впоратися з нею. Це означає емоційно пережити щось.

На відміну від власне емоцій і афектів, пов'язаних з конкретними ситуаціями, почуття виділяють із сприйманої дійсності явища, які мають для людини стабільну потребосво-мотиваційну значимість. Почуття завжди носять чітко виражений предметний характер. Одне і те ж почуття може реалізуватися у різних емоціях. Як стверджує В.К. Вілюнас, це обумовлено складністю явищ, багатогранністю і множинністю їх зв'язків один з одним. Наприклад, почуття любові породжує спектр емоцій: радість, гнів, сум, співчуття, ревності. тощо. В одному і тому ж почутті нерідко зливаються, переходять один в одного різні за знаком (позитивні або негативні) емоції. Цим пояснюється така властивість почуттів, як подвійність (амбівалентність).

Історично почуття формуються у процесі суспільного розвитку людини і змінюються залежно від конкретних соціальних умов. В онтогенезі почуття проявляються пізніше, ніж власне емоції; вони формуються у міру розвитку індивідуальної свідомості під впливом виховання в сім'ї, школі та ін. Виникаючи як результат узагальнення окремих емоцій, почуття стають утвореннями емоційної сфери людини, що визначають динаміку і зміст ситуативних емоційних реакцій.

Проблема класифікації почуттів залишається невирішеною. У всякому разі, поки немає вичерпної класифікації почуттів, що пояснюється, по-перше, великою їх різноманітністю і, по-друге, мінливістю залежно від історичних умов. Найчастіше при спробі класифікації почуттів можна зустріти виділення такого поняття як «вищі почуття», оскільки вони виникають пі час задоволення потреб більш високого порядку. Вищі почуття – це особлива група почуттів, у яких укладено все багатство емоційних відносин людини до соціальної дійсності. Залежно від предметної сфери, до якої вони належать, вищі почуття підрозділяються на моральні, естетичні, інтелектуальні та практичні.

Класифікуючи почуття можна говорити про те, що почуття розрізняють по модальності, інтенсивності, тривалості, глибині, усвідомленості, генетичним походженням, складності, умов виникнення, виконуваних функцій, впливу на організм, за формами та умовами свого розвитку, по психічним процесам, з якими вони пов'язані, по потребам, за предметним змістом. Існуючі класифікації розрізняються за своєю теоретичної і емпіричної обґрунтованості.

Прийнято виділяти нижчі і вищі почуття: нижчі почуття пов'язані з задоволення або незадоволенням фізичних чи фізіологічних потреб людини. Вищі почуття володіють рядом характерних особливостей: великим ступенем узагальненості, якої вони можуть досягти у своїх розвинених формах; зв'язаністю з більш-менш чітким усвідомленням суспільних норм, що відносяться до тієї чи іншої сторони дійсності. Оскільки у вищих почуттях розкривається певною

мірою ставлення людини в цілому до світу і до життя, їх іноді називають світоглядними почуттями.

Вищі почуття відображають духовний світ людини і пов'язані з аналізом, осмисленням та оцінкою того, що відбувається і визначає його особистість.

Етичні або інтелектуальні почуття – це форма переживання цінності або навпаки, неприпустимість інших дій, вчинків, думок, намірів людини з точки зору необхідного від нього ставлення до суспільства, до інтересів суспільства, до норм поведінки, вироблених суспільством. Ці переживання можуть виникнути лише на основі співвіднесення дій, вчинків людей з нормами, що виражають суспільні вимоги до поведінки людини. Вони залежать від знання норм поведінки, вимог моралі, прийнятої в даному суспільстві, виражають ставлення людини до інших людей. До таких почуттів належать почуття товариства, дружби, любові, що відображають різний ступінь прихильності до певних людей, потреба в спілкуванні з ними. Ставлення до своїх обов'язків, прийнятих на себе людиною по відношенню до інших людей, до суспільства називається боргом. Недотримання цих обов'язків призводить до виникнення негативного ставлення до себе, що виражається в почуття провини, сорому, докорів сумління. Також до них відносяться почуття жалості, заздрості, ревнощів і інші прояви ставлення до людини.

Естетичні почуття являють собою переживання чого-небудь як прекрасного. У найбільш типовою та яскравій формі вони виникають при сприйнятті творів мистецтва (явища природи, дії людей, речі). Вони розвиваються в зв'язку з розвитком мистецтва. Саме музика і пробуджує в нас музичне почуття. Ці почуття – це ставлення людини до прекрасного і потворного, пов'язане з розумінням краси, гармонії, піднесеного і трагічного. До них відносяться почуття гумору, іронія, злість, глузування, сарказм, почуття трагічного, драматичного.

Інтелектуальні почуття у загальному вигляді різновид вищих почуттів людини. Вони проявляються у процесі пізнавальної діяльності, особливо при вирішенні нових і складних завдань. До інтелектуальних почуттів належать: відчуття нового, допитливість, здивування, подив, задоволення знайденим рішенням, сумнів. Їх предметом є сам процес набуття знань, вирішення завдань, так і їх результат. Найзагальнішими серед інтелектуальних почуттів є любов до істини. Інтелектуальні почуття підкріплюють, роблять приємною діяльність, пов'язану з подоланням труднощів на шляху до досягнення мети.

Виникнення інтелектуальних почуттів пов'язане із періодом дошкільного дитинства і відображає ставлення дитини до нових форм реальної дійсності які щоденно відкриваються перед ним. Інтелектуальні почуття виражаються у контексті пізнавальної діяльності людини й обумовлюються цією діяльністю. У цих почуттях виражається ставлення до думок та вчинків, як істинних, так і хибних, зрозумілих або незрозумілих, тощо. Зазвичай вони стимулюють мислення, змушують людину глибше проникати в сутність предметів і явищ.

Розвиток інтелектуальних почуттів традиційно відбувається у процесі активної пізнавальної діяльності, на основі інтересу до навчання, предметів, що вивчаються, постановки та вирішення проблемних питань і завдань. Система навчання в школі оціночна, пов'язана із напруженою розумовою роботою, життєвими перспективами, і тому вона постійно підтримує інтелектуальні почуття. Отже, інтелектуальні почуття, пов'язані з пізнавальною діяльністю людини, пізнавальними інтересами, пошуками істини, рішеннями розумової задачі.

Специфічним є розвиток інтелектуальних почуттів у молодших школярів. Молодший шкільний вік психологами характеризується закінченням дошкільного віку. Соціальна ситуація розвитку молодшого школяра (віковий період від 6-7 до 10-11 років) веде до зміни у провідній діяльності від ігрової до навчальної. Ця діяльність вимагає від дитини специфічних знань та навичок, що які ґрунтуються на новоутвореннях цього вікового періоду.

Для дітей цього віку характерне збагачення соціальних зв'язків, прагнення до структурування свого психологічного простору(речі які діти заводять для себе тайники, прикрашання своїх речей, тощо.), орієнтування у спілкуванні на зміст не тільки власної Я-концепції, а й концепції іншого. Коли мислення дошкільника орієнтоване на його індивідуальний досвід взаємодії з людьми та речами, то молодшого школяра орієнтують на

наукове мислення, що спирається на загальнокультурні зразки, норми взаємодії з оточуючим світом. Таким чином, поряд із засвоєнням змісту наукових понять дитина оволодіває способом організації нового виду праці – учбової.

Специфіка учіння заключається у тому, що воно за своєю природою довільне і визначається зовнішніми, ситуативними факторами. Перейшовши від ігрової до навчальної діяльності дитина отримала нові вимоги до своєї поведінки. Поява нових вимог, а точніше протиріччя між постійно зростаючими вимогами з боку суспільства і наявним рівнем психічного розвитку зумовлює появу таких новоутворень, як саморегуляція поведінки, далі довільність дій, формується внутрішній план дій молодшого школяра, він виробляє вміння організовувати навчальну діяльність, з усвідомлення власних дій та психічних станів виникає рефлексія, інтелектуальні почуття.

Прикладами інтелектуальних почуттів є здивування, цікавість, допитливість, почуття радості з приводу зробленого відкриття, почуття сумніви щодо правильності рішення, почуття впевненості у правильності докази. Під час роботи більшість учених зовні (емоційно) спокійні, але це не означає, що у них в цей час немає ніяких емоційних переживань. Інтелектуальні почуття досить тонкі і своєрідні. Вони яскраво показують, що існує найтісніший зв'язок між інтелектуальними й емоційними процесами. При цьому почуття виступають як своєрідний регулятор розумової діяльності.

Інтелектуальні почуття висловлюють і відображають ставлення до процесу пізнання, його успішності і неуспішності. До інтелектуальних почуттів відносять здивування, допитливість, сумнів, радість відкриття, любов до істини, тощо. Так, завдяки почуттю подиву людина починає уважно аналізувати, оцінювати нову ситуацію, орієнтуватися в ній, прагнути до розв'язання виниклого протиріччя.

Інтелектуальними називаються почуття, пов'язані з пізнавальною діяльністю людини; вони виникають в процесі навчальної та наукової, а також творчої діяльності в різних видах мистецтва, науки і техніки, тощо. Серед них можна відзначити наступні:

1. Почуття ясності або смутності думки, коли відповідні поняття або судження мисляться нами чітко або, навпаки, невизначено. Ми відчуваємо своєрідне неспокій і незадоволеність, коли наші думки, спрямовані на пізнання того чи іншого явища, сплутані, коли ми не розуміємо всіх стосовних до даного явища обставин і їх зв'язки один з одним. Навпаки, ми відчуваємо приємне почуття легкості мислення, коли наші думки течуть вільно, впорядковано, логічно послідовно.

2. Почуття подиву, коли на нас діє щось нове, незвичайне, невідоме. Ми дивуємося, коли відбуваються події, яких ми не припускали. У процесі пізнання почуття подиву носить радісний характер, що є неодмінним супутником якої успішної пізнавальної діяльності. «Стежачи за подіями, ми разом з тим відчуваємо задоволення від порушеної нас почуття, і це задоволення є інтелектуальна радість» (Р. Декарт).

Подив, викликається несподіванкою, змушує нас уважно розглядати предмети, що здаються рідкісними і надзвичайними. Таким чином, воно в сильному ступені спонукує нас до пізнання явищ.

3. Почуття здивування, коли ми зазнаємо труднощів у поясненні досліджуваних фактів, не можемо їх включити у вже відомі нам групи явищ, підвести під уже встановлені види зв'язків, тощо. Це почуття є сильним стимулом до подальшої пізнавальної діяльності.

4. Почуття здогади, коли досліджувана зв'язок явищ ще не розкрився перед нами у його повному вигляді, але вже є підстави імовірно судити про його характер. Це почуття завжди пов'язується з побудовою гіпотез.

5. Почуття впевненості, коли правильність встановлених у процесі мислення зв'язків і відносин між речами переконливо доводиться логічно побудованими висновками і підтверджується доводами практики.

6. Почуття сумніву, що виникає у тих випадках, коли висунуті нами постулати або гіпотези зтикаються із суперечливими фактами або теоріями. Це почуття є дуже важливим, так як спонукає до всебічної перевірки здобутих фактів і висловлених нами положень з точки зору І.П. Павлова.

Висновки:

Значиму групу почуттів складають інтелектуальні почуття. Типовою ситуацією, що породжує інтелектуальні почуття, є проблемна ситуація. Успішність чи неуспішність, легкість або складність розумової діяльності викликають у людини цілу гаму переживань.

Функціонально інтелектуальні почуття не тільки супроводжують пізнавальну діяльність людини, але й стимулюють, підсилюють її, впливають на швидкість і продуктивність мислення, на змістовність і точність отриманих знань.

Список використаної літератури

1. Абакумова И.В. Дифференцированная организация учебного процесса как фактор смыслообразования учащихся // Научная мысль Кавказа. – 2002, № 9. – С. 117-127
2. Акимова М.К., Козлова В.Т. Психологическая коррекция умственного развития школьников. – М., Основа, 2000. – 160с.
3. Васильев И.А. Теоретическое и экспериментальное исследование интеллектуальных эмоций. Дис. ... канд. психол. наук. – М., Знание, 1976. – 567с.
4. Жукова З.П. Развитие интеллектуальных способностей младших школьников в ходе игры // Начальная школа – 2006, № 5. – С. 30-31
5. Кравцов Г.Г. Принцип единства аффекта и интеллекта как основа личностного подхода в обучении детей // Вопросы психологии – 1996, № 6. – С. 53-64
6. Краткий психологический словарь / Сост. Л.А. Карпенко; Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431с.
7. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. Вузов – 5-е изд., стереотип. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 456с.
8. Ясперс К. Духовная ситуация времени // Смысл и назначение истории. – М., 1991.

В статье раскрывается сущность понятия «интеллектуальные чувства», проводится теоретико-методологическое исследование особенностей интеллектуальных чувств младших школьников. Интеллектуальные чувства и процессы познания органически связаны и взаимно обуславливают друг друга. Возникая в связи с умственной деятельностью, интеллектуальные чувства накладывают определенный отпечаток и на самые интеллектуальные процессы.

Ключевые слова: эмоции, интеллектуальные чувства, младшие школьники, переживания.

The article reveals the essence of the concept of "intellectual feeling", conducted theoretical and methodological research features intelligent senses younger students. Intelligent feelings and knowledge processes are organically linked and mutually dependent on each other. Arising due to mental activity, intellectual sense impose certain mark on intellectual processes themselves.

Key words: emotions, intellectual sense, younger pupils, experiences.

УДК 159.923.2

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ КРИЗИ СЕРЕДИНИ ЖИТТЯ

Шевчук І.В.,

аспірантка Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ

У статті розглядається питання кризи середини життя яку чоловіків, так і у жінок та особливості їх внутрішнього стану. Визначається поняття кризи як складного феномену індивідуального життя людини. Розкривається питання особистісного бачення життя та різні його сторони під час кризи середини життя. А також, виділені типові проблеми та шляхи вирішення, як у чоловіків, так і жінок, які характерні для цього періоду життя. Проаналізовано різні наукові підходи щодо варіантів подолання кризи середини життя та подальшого гармонійного існування. Важливим є питання особистісного зростання кожного з партнерів та розуміння, чого ви насправді хочете від власного життя, чим хочете займатись, а не що потрібно робити.